સત્સંગ બાલવાટિકા

સંપાદક : શાસ્ત્રી હરિકેશવદાસજી (ગાંધીનગર)

સમર્પિત શિષ્ય કેવો હોય ?

- શાસ્ત્રી હરિપ્રિયદાસ (ગાંધીનગર)

પ્રાચીન ભારત વર્ષમાં ધૌમ્ય નામે એક ઋષિ હતા. તેમની શ્રેષ્ઠ ઋષિઓમાં ગણના થતી હતી. ભારત વર્ષમાં ચારે તરફ તેમના આશ્રમના શિષ્યોની પણ શ્રેષ્ઠતા વખણાતી હતી. તેમની નામનાથી ઘણા બધા યુવાનો તથા કિશોરો તેમા આશ્રમમાં ભણવા આકર્ષાતા હતા.

તેમના આશ્રમમાં ઘણા બધા વિદ્યાર્થીઓ હતા. તેમાં એક ઉપમન્યુ નામે શિષ્ય હતો. મધુરભાષી - સ્વભાવે શાંત અને સરળ તથા હસમુખા સ્વભાવનો હોઈ ગુરુ તથા બધા શિષ્યોમાં તેમની સારી છાપ હતી. અને ઘણા શિષ્યો તેમનાથી આકર્ષાઈ તેની ભાઈ બંધી રાખતા ઘણા મિત્ર હતા. કોઈ વખત ગુરુની વાત કોઈ મિત્રોને ન સમજાઈ હોય તો ઉપમન્યુને પૂછતા અને ઉપમન્યુ તેમને તેની બાળભાષામાં સમજાવતો અને બધા ખુશ ખુશ થઈ જતા.

બધે જ કાંઈ બધું જ સારૂં હોતું નથી. તેમ તે આશ્રમમાં થોડા વિદ્યાર્થીઓ એવા પણ હતાં કે ઉપમન્યુની વાહ વાહ તેમનાથી સહન થતી ન હતી અને ઈર્ષ્યા રાખતા. ઘણી વખતતો ગુરુ સમક્ષ ફરિયાદ લઈને પણ પહોંચી જતાં. આથી આવા ઈર્ષાળુ શિષ્યોને બોધ આપવા ઋષિએ નવી પદ્ધતિ અપનાવી. તેમને એ સાબિત કરી બતાવવું હતું કે ઉપમન્યુ ખરેખર શ્રેષ્ઠ શિષ્ય છે. એટલે ઉપમન્યુની આકરી કસોટી લેવાનું ઋષિએ નક્કી કર્યું. એક દિવસે બધા શિષ્યોની હાજરીમાં ગુરુએ ઉપમન્યુને બોલાવી પૂછ્યું. તું આખો દિવસ શું કરે છે ? ત્યારે ઉપમન્યુએ કહ્યું ગુરુજી ! સવારે ઉઠી આશ્રમ વાળવાનો, નાહી ધોઈ સંધ્યા વગેરે કરી આપની કુટિર સાફ કરી - પૂજાપાત્ર સાફ કરી, પૂષ્પ - જળ - ફળ - તુલસી વગેરે પૂજા અર્ચન માટે તૈયાર રાખું છું. વચ્ચેથી જ અટકાવતાં ગુરુએ તેને કહ્યું કાલથી તારે આ સેવા કરવાની નથી. કાલથી ગાયો ચરાવવા જા અને ભિક્ષાવૃતિ બંધ કર. જમવાનું બંધ. સારૂ ગરુજી.

બીજા દિવસથી વહેલી સવારે ગાયો લઈને જાય. જંગલમાં ચરાવે, ભૂખ લાગે ત્યારે ગાયને દોહીને દૂધ પીવે. આમ, બે-ત્રણ મહિના ચાલ્યું. પણ ઉપમન્યુ તો તંદુરસ્ત જણાયો. પાછા ઈર્ષ્યાળુ શિષ્યોએ રાવ ખાધી એટલે ગુરુજીએ તેને બોલાવી પૂછ્યું. ઉપમન્યુ ભિક્ષા તો માગતો નથી પછી તું ભોજનમાં શું લે છે ? ગુરુજી ! જંગલમાં ગાયોને સવારથી સાંજ સુધી ચરાવવા લઈ જાઉં છું. ભૂખ લાગે ત્યારે ગાયને દોહીને દૂધ પીવું છું. ગુરુએ દૂધ પીવાની પણ મનાઈ ફરમાવી. જોયુને !

મિત્રો ! ગુરુ કઠોર થાય ત્યારે કેવા થાય છે ? તમે કે હું હોઈએ તો ગુરુને છોડીને ક્યારના જતા રહીએ. પણ આ તો ઉપમન્યુ. ગમે તેમ પરીક્ષા લેવાય પાછા પગલાં ભરે નહીં તેવો હતો એટલે ગુરુની આજ્ઞા માની લીધી. અને દૂધ નહીં પીવાની બાંહેધરી આપી. બીજે દિવસથી ગાયો લઈ જંગલમાં ગયો. ગાયો અને વાછરડા ચરે છે. ઉપમન્યું તેમની સાર-સંભાળ રાખે છે. વાછરડાં ભૂખ્યાં થાય એટલે ગાયને ધાવે. ધાવતા વાછરડાના મોઢામાંથી ફીણ નીકળતાં હતાં તે જોતા ઉપમન્યુને વિચાર થયો, જમવામાં દૂધની ના પાડી છે - વાછરડાં ધાવતા હોય અને ફીણ નીકળતાં હોય તે ચાટવાની ના પાડી નથી. બીજા દિવસથી ઉપમન્યુ તે ફીણ ચાટીને ચલાવી લેવા માડ્યો. ચાલ્યું..... સંતોષી અને ખુશમિજાજી ઉપમન્યુ પહેલાં જેવો જ તંદુરસ્ત અને સ્ફુર્તિલો જણાતાં પાછા ઈર્ષ્યાળુ શિષ્યો ગુરુજી પાસે પહોંચ્યા અને ફરિયાદ કરી. ફરીથી ઉપમન્યુને ગુરુજીએ બોલાવ્યો અને માહિતી મેળવી. તેણે સત્ય જણાવતાં કહ્યું કે, વાછરડાં ગાયને ધાવે છે ત્યારે તેમના મોઢામાંથી ફીણ નીકળે છે તે ચાટીને ચલાવું લઉં છું. ગુરુએ કહ્યું શિષ્ય ઉપમન્યુ ! વાછરડાં દયાળુ હોય છે એટલે પોતે અડધા ભૂખ્યા રહીને તારા માટે ફીણ મુખેથી વહાવે છે તેથી ફીણ પણ ચાટવાની ના પાડી. ઉપમન્યુએ તે પણ વાત માન્ય રાખી. પહેલાંની જેમ જ ઉત્સાહ અને ખંતથી ગાયોની સેવામાં લાગી ગયો.

જંગલમાં ગાયોની પાછળ પાછળ ફરવાનું - બાળક છે એટલે જઠરાગ્નિ પણ તેજ હોય - ભૂખ સહન ન થાય - પણ ગુરુ આજ્ઞા એટલે ગુરુ આજ્ઞા. એક અઠવાડિયું સાવ નકોરડા ઉપવાસ થયા - ભૂખ સહન ન થવાથી એક દિવસ તેણે આકડાના પાન અને તેના ડોડવા ખાધાં. તેથી તેની ઝેરી અસર થવાથી તેની આંખે દેખાતું બંધ થઈ ગયું. હવે સાંજે આશ્રમમાં પહોંચવુ કેવી રીતે ? એક ગાયનું પૂંછડું પકડી પાછળ-પાછળ ચાલતો હતો. પણ વચ્ચે કૂવો આવ્યો. તે સમયે જ તેને ઠેસ વાગી અને ગાયનું પૂંછડું છૂટી ગયું અને કૂવામાં પડ્યો. ગાયો પણ નિત્યની ટેવ મૂજબ સાંજે આશ્રમમાં પહોંચી ગઈ પણ ઉપમન્યુ જોવામાં ન આવ્યો. તેથી તેના હિતેચ્છુ મિત્રોએ

ગુરુજીને જઈને વાત કરી. ગુરુજી ! ગાયો જંગલમાંથી આવી ગઈ પણ ઉપમન્યુને આવતો જોયો નથી. દિવાના અજવાળે અજવાળે થોડા શિષ્યોને લઈ ગુરુ જંગલમાં ઉપમન્યુની ભાળ લેવા નીકળ્યા. થોડા થોડા અંતરે બૂમો પાડે. બેટા ઉપમન્યુ ! તું ક્યાં છે ? કેમ જવાબ આપતો નથી! જંગલમાં ઘણે ઉંડે સુધી બૂમો પાડતા પાડતાં બધા જાય છે ત્યાં એક અવાવરૂ કૂવામાંથી અવાજ આવ્યો, ગુરુજી ! હું અહીં કૂવામાં પડી ગયો છું.

ગુરુ અને બધા શિષ્યો તે કૂવા પાસે પહોંચ્યા. દોરડાથી તેને બહાર કાઢ્યો. તેણે ગુરુને આંકડો ખાધાની વાત કરી અને તેના ઝેરને કારણે આંખે દેખાતું બંધ થયું છે. ગુરુએ તેને સાંત્વના આપી અને ધીરજ રાખવા જણાવ્યું. ગુરુ સામાન્ય માનવી ન હતા. તપોબળ ધરાવતા તપસ્વી હતા. તેમણે તપના પ્રતાપે દેવોના વૈદ્ય અશ્વિની કુમારોને બોલાવ્યા - અશ્વિની કુમારોએ તેની આંખ જોઈ ઋષિને કહ્યું. આંખ સારી થશે. અમે જે આપીએ તે ખાઈ જશે એટલે દેખાતું થઈ જશે. વૈદ્યરાજે એ માલપુવો ઉપમન્યુને ખાઈ જવા જણાવ્યું. પણ તે ખાતો નથી. વૈદ્યરાજ કહે છે વત્સ, ઉપમન્યુ દવા છે, માલપુઓ ખાઈ જા. પણ ખાતો નથી. ગુરુ મનમાં હરખાય છે અને જોયા કરે છે - ખાય છે કે નહી !

પણ આ તો ઉપમન્યુ - ગુરુ આજ્ઞા પરાયણ શિષ્ય - તેમની આજ્ઞા વગર ખાય ખરો ? પછી ગુરુએ આજ્ઞા કરી એટલે ઉપમન્યુએ માલપુઓ ખાધો અને તેની આંખનું તેજ પાછું આવી ગયું. અને પહેલાની જેમ જ દેખતો થઈ ગયો.

અશ્વિની કુમારો અને ગુરુ પણ તેની ગુરુભક્તિ - આજ્ઞા પાલન - સેવા પરાયણપણાથી ખુશ થયા અને આશીર્વાદ આપ્યા. બેટા ઉપમન્યુ ! વિદ્યાની દેવી સરસ્વતીની તારી ઉપર પૂર્ણ કૃપા ઉતરશે. તું મહાન વિદ્વાન થઈશ. અને જગતના લોકો તારી આ નિષ્ઠા અને શ્રધ્ધામાંથી પ્રેરણા લઈ જીવન જીવવાની કળા શિખશે તો તેમની ઉપર તેમના ગુરુની આશિષ અને પ્રસન્નતા ઉતરશે અને સુખી થશે.

નિષ્કુળાનંદ સ્વામી આ કથા ધીરજાખ્યાનમાં વર્ણવીને કહે છે કે -

“એમ ગુરુની આજ્ઞા, જે પાળે પરમ સુજાણ,
નિર્વિધ્ન તે નર થઈ, પામે પદ નિર્વાણ.
ગુરુ કૃપાએ સુખ પામીએ, ગુરુ કૃપાએ ઉપજે જ્ઞાન,
નિષ્કુળાનંદ ગુરુ કૃપા કરે, તો આપે અવિચળ દાન.”

પુરાણોમાં આલેખેલી ગુરુ મહિમાની આ કથાઓને સ્વામિનારાયણ ભગવાને સ્વીકારીને ટૂંકમાં શિક્ષાપત્રીમાં લખ્યું કે માતા, પિતા, ગુરુની સેવા જીવનપર્યંત કરવી.

●

પંડિતજી પીગળ્યા ખરા

- સાધુ શ્રીરંગદાસ (ગાંધીનગર)

નવા વાસમાં સભા ભરાઈને બેઠી છે. શ્રીજી મહારાજ ઉંચાં આસને બિરાજમાન છે. સર્વે સંતો, હરિભક્તો, બાઈ-ભાઈ શ્રીજી મહારાજની સન્મુખ બેઠા છે.

તેવા સમયમાં ખૂબ વિદ્વાન, પરંતુ ગર્વિષ્ટ એવો કેશવ પંડિત સભામાં પ્રવેશ કરે છે. કેશવ પંડિતને સભામાં આવતા જોઈ શ્રીજી મહારાજ ઉંચા આસનેથી ઉભા થઈ, નીચે પાટ પર આવી બેઠા. કેશવ પંડિત શ્રીજી મહારાજના સમીપ ચરણ પાસે આવી બેઠો. અને ઉચ્ચ સ્વરે ગર્વિષ્ઠની જેમ બોલવા લાગ્યો.

તમે ઈશ્વર કહેવાઓ છો પણ તમારામાં એવું કોઈ ઐશ્વર્ય જ નથી. તમે માત્ર મંત્ર-તંત્રના જાણકાર છો. મંત્ર તંત્ર વડે તમે આ બધા ભલા ભોળા મુમુક્ષુઓને ભરમાવ્યા છે. તમે સમાધિ કરાવો છે તેમાં પણ મને વિશ્વાસ નથી. અષ્ટાંગ યોગની સિદ્ધિ સિવાય પ્રાણનિરોધ થાય નહિ. ત્યારે તમે ગમે તે માણસને સમાધિ કેવી રીતે કરાવી શકો ? હે સ્વામિનારાયણ ! તમો વિદ્વાન કહેવાઓ છો તો હું તમને પ્રશ્ન પૂછું છું. તેના તમો મને ઉત્તર આપો.

ત્યારે શ્રીજી મહારાજ બોલ્યા, અમને તો કંઈ જ નથી આવડતું. તમો તો વેદ-પુરાણ, ઈતિહાસ, ઉપનિષદોના ભણેલા છો. તેમાંનુ અમને કાંઈ જ નથી આવડતું. તમારે જે કાંઈ પૂછવું હોય તે આ બાળકને પૂછો. શ્રીજી મહારાજે સભામાં એક ચારણ પુત્રને બતાવતા કહ્યું. કેશવ પંડિત કહે, આ મેલા ઘેલા કપડાવાળો ચારણ પુત્ર શું મને વેદ વેદાન્તના જવાબો આપશે ! હા, પંડિતજી પૂછો તો ખરા, અમને તો કાંઈજ નથી આવડતું. આ બાળક પાસેથી જ અમે વેદ ભણીએ છીએ. અમે બધાં આ બાળક પાસેથી જ વેદ બોલતા શીખીયે છીએ.

ત્યારે અતિ ગુસ્સામાં આવી કેશવ પંડિત બોલવા લાગ્યો કે તમે આ શુદ્રને વેદ કેમ ભણાવ્યા છે ? વેદ તો કેવળ બ્રાહ્મણ જ ભણી શકે. ત્યારે શ્રીહરિ બોલ્યા કે કોઈ દ્રવ્યના લાલચુ બ્રાહ્મણે આ ચારણ પુત્રને વેદ ભણાવ્યા હશે.

ત્યાં તો આ બાળકે વેદ ઉચ્ચારણ ચાલુ કર્યું. આરોહ-અવરોહ સાથે જે વેદનું ગાન કરવા લાગ્યો તે જોઈ કેશવ પંડિત ચૂપ થઈ ગયો. એક નાનો બાળક ભૂલ પાડ્યા વગર પદ્ધતિસર સુંદર રીતે આટલી સરળતાથી આટલા બધા અઘરા શ્લોકો બોલે છે.

કેશવ પંડિતની જ્ઞાન શક્તિ, વિદ્વતા અહીં કામ લાગી. કેશવ પંડિતને નિશ્ચય થયો. ચોક્કસ આ બાળક નથી

બોલતો. આ તો બાળકમાં રહી ભગવાન સ્વયં ઉચ્ચાર કરે છે. એ સ્વયં ભગવાન બીજું કોઈ નહિ સર્વકારણના કારણ સર્વેશ્વર એવા સ્વામિનારાયણ ભગવાન જ છે.

કેશવ પંડિતની મનોવૃત્તિ ભગવાનમાં સ્થિર થઈ ભગવાનના સ્વરૂપનો સાક્ષાત્કાર થયો. સમાધિમાંથી જાગ્રત થતા ભગવાનના ચરણોમાં પડી માફી માંગવા લાગ્યો. સ્તુતિ કરી. હે પ્રભુ ! મેં તમને ન કહેવા યોગ્ય વચન કહ્યાં મને માફ કરો. મને તમારી શરણમાં રાખો. હે પ્રભુ ! મને સાધુ બનાવો. હવે મારે આ સંસારમાં નથી રહેવું. સદાય તમારા સંતો સાથે રહેવું છે.

તે સમયે કેશવ પંડિતના માતા સભામાં ઉભાં થઈ ગયા. દયા કરો પ્રભુ ! મારો એકનો એક પુત્ર છે. મારો એક જ આધાર છે. તમે તેને સાધુ ન બનાવશો.

શ્રીજી મહારાજે તે સમયે કેશવ પંડિતના મસ્તક પર હાથ મુકી કહ્યું તમારે સાધુ થવાની જરૂર નથી. તમે સંસારમાં જ રહો. સંસારની જવાબદારીઓ સંભળવાની સાથે સાથે અમારૂં ભજન-સ્મરણ કરજો તમારો મોક્ષ થશે.

સજ્જનો ! સ્વભાવ ગમે તેવો હોય પણ જો તે સત્સંગના રંગે રંગાય તો સ્વભાવ છૂટીને તે સદ્‌ભાવમાં પરિવર્તન પામે છે. અને બીજી વાત કે ગમે તેટલી વિદ્યા ભણ્યા હોઈએ પરંતુ એ વિદ્યા જો ભગવાનને ઓળખવામાં કામ ન લાગતી હોય, આત્મશ્રેય માટે કામ ન લાગતી હોય તો તે વિદ્યા ભૌતિક વિદ્યા છે. સાચી વિદ્યા એનું નામ કે ''સા વિદ્યા યા વિમુક્તયે''

જે મુક્તિ અપાવે એ સાચી વિદ્યા છે. કેશવ પંડિતની વિદ્યા એને ખરા સમયે ભગવાન ઓળખવામાં કામ લાગી ગઈ.